

РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ

УДК 069(477.46) «195/197»

О.В. Барвінок

МУЗЕЙНА СПРАВА НА УМАНЩИНІ В УМОВАХ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ (60-80-ті рр. ХХ ст.)

Висвітлено хід музейної справи на Уманщині та розвиток її осередку – Уманського краєзнавчого музею, в період лібералізації суспільного життя. Доведено, що, попри заідеологізованість і різноманітні труднощі в тогочасних історичних реаліях, науково-дослідна робота Уманського краєзнавчого музею зосереджувалася в основному на археологічному та етнографічному вивченні історії Уманщини. Охарактеризовано період створення філіалів музею, наведені деякі кількісні дані щодо фондового наповнення, експозиційної діяльності, збереження пам'яток, формування мистецьких колекцій, а також динаміки відвідуваності музею у визначений історичний період.

Ключові слова: Уманщина, Уманський краєзнавчий музей, науково-дослідна робота, археологічні та етнографічні матеріали, краєзнавство, музейні колекції, філіали.

Музеї в Україні та світі є важливими центрами науково-дослідної та освітньо-виховної роботи. Вивчення їх історії та розвитку набувають сьогодні особливої актуальності. Українська музейна справа та краєзнавство подолали складний і суперечливий шлях, і, попри заідеологізованість в 50-60-х рр. ХХ ст. і труднощі наступних десятиліть, залишаються важливим засобом збереження пам'яток історії та культури. До того ж, подвижницька діяльність української наукової і творчої інтелігенції заклала міцні підвалини для подальшого поступу.

Історії музеїв в Україні присвячено ряд різновидових досліджень, в яких окреслено основні риси і тенденції музейництва та краєзнавства, зокрема, які дотичні періоду лібералізації суспільного життя в УРСР [6; 14-16; 18-20; 22; 23]. Заснування та розвиток саме Уманського краєзнавчого музею не є детально вивченою темою. Попередні наші розвідки торкаються окремих періодів розвитку музейництва на Уманщині та краєзнавчого руху [2-5], тому дана стаття покликана стати продовженням досліджень регіонального музею.

Період лібералізації – це досить суперечливий час у розвитку держави і права України, культурного поступу тощо. З одного боку, процес демократизації державно-правового життя, а з іншого – консервативні уявлення, які тривалий час зберігались у керівництві країни, а також волонтаризм у прийнятті рішень неминуче призводили до хиб і прорахунків. Такими були основні штрихи до зображення тієї об'єктивної реальності, в якій здійснювались поступове звільнення від тоталітарного минулого, утвердження нових цінностей і нового типу соціальної організації.

У кінці 1950-х – на початку 1960-х років у сфері культури в цілому і музейництві зокрема спостерігаються негативні тенденції. Реальні скорочення асигнувань на культуру, нігілістичне ставлення до неї виходило безпосередньо від перших посадових осіб, керівників Комуністичної партії та радянської держави. Зокрема, після виступу першого секретаря ЦК КПРС М. С. Хрущова на січневому (1961 р.) пленумі партії, в якому різко критикували будь-які витрати, спрямовані на розвиток музейних закладів, в СРСР починається капітальне скорочення мережі державних музеїв. В ході її тільки в Україні звільнено близько 400 музейних працівників, 10 державних музеїв було переведено на громадські засади. Після проведеної перебудови в республіці налічувалось 89 державних музеїв з філіалами [14, с.8].

Попри виняткову заідеологізованість і політичну заангажованість музейні установи все ж почали відігравати помітнішу роль у дослідженні різних аспектів місцевої історії та у поширенні краєзнавчої інформації серед широких верств населення. У Черкаській області

6 музеїв мали статус державних, в тому числі два краєзнавчих – у Черкасах та Умані. Така профільна спеціалізація музеїв збереглася до 1970 р. [16, с. 341].

Уманський краєзнавчий музей в цей час об'єднує та активно залучає до вивчення історії та культури краю місцевих краєзнавців-аматорів. Тому у селах, виробничих колективах, установах і навчальних закладах Уманщини за участю штатних музейних працівників розгорнувся збір краєзнавчих матеріалів, почали створюватись громадські музеї та музейні кімнати.

У програмі КПРС, схваленій 1961 р. на XXII З'їзді партії, була висунута і обґрунтована теза про те, що на шляху просування до комунізму зростатимуть громадські форми у всіх сферах життя радянського народу. З цього моменту, як зазначає А. Каньоса, в громадське музейництво входить жорстке і не завжди виправдане планування, сувора багатоступенева звітність. Таким чином, за тогочасною термінологією встановлювалося партійне керівництво громадським рухом за створення музеїв і музейних кімнат та їх діяльності [6, с.135].

Протягом 1960 р. працівники музею надавали методичну і практичну допомогу в організації музейних кімнат у селах Паланці, Бабанці Уманського району, в Монастирищенському і Тальнівському районах [26]. Крім того, велася підготовка до відкриття меморіального музею в будинку Ф. І. Дубковецького – Двічі Героя Соціалістичної Праці, зачинателя організації колгоспного руху на Україні [17].

Краєзнавчий музей Умані розгорнув змістовну дослідницько-пошукову роботу. Очолював його з 1956 р. відомий краєзнавець Г. Ю. Храбан, а з 1958 р. – А. Абакумов. За їхньою ініціативою було здійснено ряд природничо-етнографічних експедицій, археологічних розвідок на Уманщині та у навколишніх районах. Активну участь у цій роботі брали співробітники музею археолог В. Стефанович, краєзнавець О. Діденко, журналіст М. Комарницький, громадська діячка Н. Суворцова [10; 11]. В результаті їх активної збиральницької роботи краєзнавчого активу фонди збільшилися на 1124 експонати [10].

У цей час в музеї була проведена паспортизація усіх наявних експонатів, оскільки раніше їх обліку приділялося значно менше уваги. Зокрема В. А. Стефанович доклав чимало зусиль для збереження і паспортизації археологічних пам'яток Уманщини: кургани, могильники, городища, які просто зникали під дією технічних засобів обробітку землі. Він писав з цього приводу в ЦК КПУ, в Інститут археології АН УРСР, Міністерство культури і досягнув своєї мети: в 1963 – 1964 рр. була проведена паспортизація 460 археологічних пам'яток Черкащини [25].

В. А. Стефановичу як професійному археологу надали офіційний дозвіл («відкритий лист») на організацію і проведення археологічних досліджень, які він провів на Уманщині, Звенигородщині, Смілянщині. Результатом його 60-річної діяльності в галузі археологічних досліджень стала монографія «Археологічні пам'ятки Уманщини», яку він підготував у співпраці з О. П. Діденко, науковим співробітником Уманського краєзнавчого музею [21]. Дана праця є цінним внеском для краєзнавства та археологічної науки в цілому. Вона була видана якраз до 50-річчя Уманського краєзнавчого музею. У монографії подана карта археологічних пам'яток на території історичної Уманщини (за сучасним адміністративним поділом це тепер райони Черкаської, Вінницької та Кіровоградської областей), які описані в алфавітному порядку за місцем їх знаходження. В. А. Стефанович та О. П. Діденко описали пам'ятки, виявлені ними самими, а також використовуючи літературу з археології, архівні джерела, музейні колекції, в тому числі багатьох сільських шкільних музеїв, випадкові археологічні знахідки. У монографії зазначені 122 поселення трипільської культури, 167 поселень і могильників черняхівської культури, 24 поселення білогрудівської культури, 43 скіфських кургани. До основного тексту додані ще реєстр археологічних пам'яток за епохами та культурами і список знахідок за матеріалом [19].

Багато музейних співробітників в той час заочно навчалися, брали участь у семінарах з обміну досвідом в музеях Києва, Одеси, Полтави, Харкова, Чернівців, Кам'янка-Подільського, Житомира, Переяслава-Хмельницького, Тульчина, Кам'янки, Білої Церкви [11].

В даний період активно була науково-дослідна робота музею. Науковці та краєзнавці працювали над збиранням матеріалів для поглибленого вивчення історії Уманщини у періоди 1921 – 1941 рр. і 1941 – 1945 рр., історії назв вулиць м. Умані, природи Уманщини [17].

Колишня діячка Центральної Ради і політв'язень Сталінських таборів Н. В. Суровцова впродовж двох років працювала в Уманському музеї. Вона вивчала матеріали Центрального Державного історичного Архіву, бібліотеки Київського історичного музею, збираючи документи на історичні довідки про створення «Софіївки», з історії Уманщини, про діяльність таємних організацій тощо [10].

З Київського історичного музею у фонди Уманського краєзнавчого перейшли матеріали про роботу музею в 30-х рр. Це листування директора та співробітників музею з областю, плани роботи на 1936 – 1938 рр., протоколи засідань філіалу Історичного товариства в Умані, протоколи студії ім. Лесі Українки, заснованої Лесем Курбасом в 20-х роках, та список її учасників, серед яких був Микола Бажан та Євген Кротевич, а також програми навчання в студії. Серед переданих матеріалів є відомості про стан театру в Умані спогади О. Гріма про створення музею в Умані та його першого директора П. П. Курінного. Чимало документів було опрацьовано з історії Уманщини XVII – XIX ст., архіву Потоцьких, про гайдамацький рух і Коліївщину. Була відновлена робота зі збирання народних розписів, так званих «мальованок». Співробітники музею на основі зібраних матеріалів проводили лекції, організували пересувні виставки та етнографічні експедиції по селах [11].

В 60-х роках по-новому перебудовується експозиція музею, яка характеризує український народний побут. Так, в експозиції музею був створений інтер'єр (фрагмент) української хати XIX ст. за вимірами і фотографією хати із села Громи Уманського району (меблі, кераміка, тканини, розписи, вишивки).

Музей за цей час зібрав багато розписів із семи сіл. Його фонди поповнилися цінними експонатами, подарованими населенням: килим 1810 р., ткацький верстат, колеса від чумацького воза тощо. До музею потрапляли і раритети – це бронзова скульптура «Сатир і німфа» роботи французького скульптора XVIII ст. Клодіона, небагато робіт якого нині зберігаються в Луврі, Версалі, Ермітажі, Дрезденській галереї [24, с.29].

За станом на 1 січня 1959 року у фондах музею нараховувалось 14270 експонатів, з них 7116 речових і 5646 оригінальних документів і фотокопій. На кінець 1965 р. в Уманському музеї зберігалось біля 20000 експонатів. Експозиція складалася з відділів історії та природи. Зокрема в історичному відділі було показано історію розвитку людського життя на території Уманщини від найдавніших часів, розміщена карта палеолітичних стоянок в межах регіону. До речі, такі стоянки в селах Кути, Бабанка, Володимирівка були відкриті і досліджені археологами Уманського музею, в якому ж і експонуються знахідки цих розкопок: частина хрестоподібного жертovníка, фрагменти відбитків долоні первісної людини від охри на камені, уламки кісток і знарядь праці із кременю [24, с.16].

Наприкінці 60-х – на початку 70-х років Українське Товариство охорони пам'яток історії та культури розробило ряд цікавих програм збереження унікальної народної спадщини. Значення запланованої роботи важко переоцінити, оскільки вона чи не вперше в Україні ознаменувала собою початок систематичного виявлення, дослідження, фіксацію пам'яток народної культури [18, с. 217-218].

У 1967 р. в Умані була утворена первинна організація УТОШК, яку спершу очолювала Н. В. Суровцова. За її сприяння було складено паспорти на пам'ятки історії та культури в Умані, завдяки їй фонди музею поповнилися цінними експонатами.

Наприкінці 60-х рр. експозиція музею вже розміщувалась у 19 просторах залах і складалася із двох відділів: відділу історії (який у свою чергу ділився на дорадянський і радянський підвідділи) і відділу природи. Велику увагу було приділено таким розділам експозиції: «Уманщина в роки Великої Вітчизняної війни», «Назустріч XXIII З'їздові КПРС і КПУ», «Розвиток і занепад феодалізму на Правобережній Україні», «Селянські рухи», «Військові поселення на Уманщині», а також природничим – «Основні риси клімату краю», «Ґрунти краю і система їх обробітку» та інші [10].

До 50-річчя Жовтня серед музейних працівників проводилось соцзмагання. Колектив Уманського музею перебудував і вдосконалив експозицію з таким розрахунком, щоб до цієї дати показати досягнення міста та району за 50 років радянської влади [10].

У 1966 р. колективом музею був написаний і зданий до друку путівник по музею під редакцією О. П. Діденко, П. О. Заграничного, В. О. Рідневої. У квітні 1967 р. вийшли друком 10000 примірників путівника з ілюстраціями музейних експозицій [24].

До 200-річчя Коліївщини у 1968 р. музейним колективом була створена нова експозиція, а також проведена Наукова конференція, присвячена селянському повстанню 1768 р. під проводом Максима Залізняка та Івана Гонти [11; 17]. У 1969 р. в музеї відбулася виставка присвячена життю і творчості І. П. Котляревського. Крім того, проводились і художні виставки членів Київської спілки художників, робіт уманчанина Ю. Крамаренка, С. Турчака, виставка польської гравюри [20, с.14].

За існуючою в радянський час практикою музейні композиції формувалися під контролем партійних комітетів. Маючи у своїх фондах багато цінних і оригінальних пам'яток з історії краю, вони водночас були переповнені тиражованими матеріалами про провідну роль Компартії, пафосними експонатами про соціально-економічні досягнення організацію соціалістичного змагання на честь партійних з'їздів (плакати, рапорти, листівки, грамоти, перехідні прапори тощо) [15, с.16]. Проте, в умовах певної лібералізації суспільного життя у 60-х роках ХХ ст. музейна справа на Черкащині активізувалась. В цей час сформувалася досить розгалужена мережа музейних закладів, основу якої склали державні музеї переважно історико-меморіального спрямування, а також краєзнавчі музеї та музейні кімнати, які діяли на громадських засадах в усіх районах області.

Зокрема, впродовж 60-х років були створені філіали Уманського краєзнавчого музею у Жашкові, Христинівці, у селі Оксанино Уманського району та в деяких інших населених пунктах. В Умані 12 квітня 1970 р. відкрився філіал краєзнавчого музею-музей Ленінської газети «Іскра», який розміщувався в будинку, де була таємна типографія для передрукування важливих номерів цієї газети. Першим завідувачем цього філіалу став старший науковий співробітник П. Ф. Бабешко [11].

10 березня 1974 р. відкрився художній відділ музею – Уманська картинна галерея, яка розміщувалась в колишньому римо-католицькому костелі Успіння Діви Марії (це пам'ятка архітектури ХІХ ст.). З. Ю. Жиліна була першим завідувачем галереї. В основному тут були зібрані роботи радянських художників: графіка Касіяна В. І., Шовкуненка О. О., полотна заслужених діячів мистецтва УРСР Задорожного В. Ф., Барсаміва М. С., Трохименко К. Л., Глушенко Н. П., Піаніди Б. Н. та інших. Крім того в експозиції представлені 12 робіт скульптора Петрашевич Г. Л., велика колекція графічних робіт з історії м. Феодосії, подарована галереї Малишевим С. І., колекція місцевих майстрів настінного розпису сестер Софії та Ірини Гуменюк, різьби по дереву Бойгуна С. Л., різні твори прикладного мистецтва [20, с. 15].

У цьому ж році був заснований ще один філіал Уманського краєзнавчого музею. У будинку, де проживав Г. І. Котовський під час перебування в Умані у складі кавалерійських військ у 20-х роках ХХ ст., було створено музей квартиру. Відтворити інтер'єр квартири допомогли жителі міста, які особисто знали Г. І. Котовського або працювали в нього. Для поповнення музею відповідними експонатами Уманський музей вів переписку із музеями Кишинєва, Москви, і з юними котовцями, які активно допомагали музейній справі на Уманщині [11].

Таким чином, в результаті активізації музейно-краєзнавчої роботи та розширення експозиційних площ за рахунок створення нових відділів і філіалів. у 70-х роках значно збільшилась кількість відвідувачів Уманського музею. Так, в середньому тут бували понад 100 тис. осіб щорічно [11].

Виключно важливу роль у відродженні та становленні історичного краєзнавства на Черкащині мала дослідницько-пошукова та наукова робота зі створенням тому «Черкаська область» із 26-томної серії «Історії міст і сіл УРСР». Широкомасштабна робота, якій немає аналогів у світі, розпочалася 1964 року і закінчилася в 1972 році. В Умані була створена редакційна колегія і комісія, яка керувала пошуковою і науковою роботою краєзнавців. У державному архіві Черкаської області зберігаються документи, які висвітлюють роботу комісії. Це доповідні записки, довідки про авторів нарисів до тому, списки членів

редакційних комісій, листування з Головною редакційною колегією. Крім того є іменні та географічні показники Уманського району його економічна характеристика, а також фотоілюстрації [7-9].

Діяльність музею у 80-х рр. практично нічим не відрізнялась від попередніх років у плані змісту роботи. Так само до ювілейних дат складалися тематико-експозиційні плани, організовувалися стаціонарні та пересувні виставки, читалися лекції тощо. На цей період припало святкування 110-ї річниці з дня народження В. І. Леніна, 100 років з дня народження Г. І. Котовського, 60-річчя освіти СРСР і піонерської організації, 80-річчя II З'їзду РСДРП, 40-ліття Перемоги у Великій Вітчизняній війні [13].

У 80-х роках, як свідчить звітна документація фондів Уманського краєзнавчого музею, серед населення значно зріс інтерес до історико-культурної спадщини свого народу. Наприклад, 1988 р. у музеї побували 107 тис. відвідувачів із різних кінців колишнього Радянського Союзу, проведено більше 3 тис. різноматематичних екскурсій [20, с. 15].

Отже, суспільно-політична дійсність періоду лібералізації ознаменувала ще один етап музейної справи на Уманщині. У 1960-80-х рр. було створено кілька філіалів Уманського краєзнавчого музею, за рахунок чого розширилась експозиційна площа та збільшилась кількість відвідувачів. Хоча, відповідно до постанов Міністерства культури науково-дослідна, експозиційна та масова робота музею проводилась у дусі комуністичного виховання, як того вимагали історичні реалії часу, але працівникам музею і просто небайдужим свідомим громадянам вдалося зберегти цілий пласт історичних, культурних, мистецьких пам'яток.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Абакумов П. Довідка про роботу зі школярами та допомога школам у розвитку краєзнавства // Неанотовані матеріали у фондах Уманського краєзнавчого музею.
2. Барвінок О. В. Зародження музейного руху на Уманщині у першій чверті ХХ ст. // Регіональні проблеми української історії: збірник наукових праць. – Умань: ПП Жовтий, 2009. – Вип. 2. – 210 с. – С.117 – 126.
3. Барвінок О. В. Пам'ятко-охоронна діяльність на території Південно-Східного Поділля на початку ХХ ст. // Українсько-польський науковий діалог в Умані: Формування сучасного архітектурного середовища історичних міст на основі реабілітації історико-містобудівної спадщини / за ред. І. І. Кривошеї, С. В.Паламарчук. – Вип.2. – Умань – Гнєзно – Ланьцут – Познань: ПП Жовтий, 2010. – 184 с. – С. 14 – 18.
4. Барвінок О.В. Уманський краєзнавчий музей у контексті змін ідеологічних концепцій українського музейництва (1930 – 1950 рр.) // Архітектурна та культурна спадщина історичних міст країн Центрально-Східної Європи : кол. монографія / за ред. Р. Димчика, І. Кривошеї, Н. Моравця. – Умань-Познань-Ченстохова : ФОП Жовтий О. О., 2016. – С. 273 – 284.
5. Барвінок О. В., Кривошея І. І. Нарис історії Уманського краєзнавчого музею. – Умань: РВЦ «Софія», 2008. – 62 с.
6. Денисенко О. Підготовка фахівців у галузі пам'ятокознавства в Українській державі // Історія України: маловідомі імена, події, факти/ Зб.статей. – Вип.12. –К. : Рідний край, 2001. – С.184 – 192.
7. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Фонд Р-4178. – Оп. 1. - Спр. 8. – Арк. 63.
8. ДАЧО. – Фонд Р-4178. – Оп. 1. - Спр. 9. – Арк. 65.
9. ДАЧО. – Фонд Р-4178. – Оп. 1. - Спр. 11. – Арк. 62.
10. Звіти про роботу Уманського краєзнавчого музею за 1954-1964 рр. // Неанотовані матеріали у фондах Уманського краєзнавчого музею.
11. Звіти про роботу Уманського краєзнавчого музею за 1965-1977 рр. // Неанотовані матеріали у фондах Уманського краєзнавчого музею.
12. Книга протоколів наукової ради музею за 1966-1975 рр. // Неанотовані матеріали у фондах Уманського краєзнавчого музею.

13. Книга протоколів наукової ради музею за 1976-1984рр. // Неанотовані матеріали у фондах Уманського краєзнавчого музею.
14. Крук О.І. Розвиток музейної справи в Україні (кін. 1950х- 1980ті рр.): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд.іст.наук: 07.00.01 (Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна). – Харків, 2003. – 20 с.
15. Мельниченко В. М. 50-річчя Черкаської області: здобутки та проблеми розвитку історичного краєзнавства // Черкащина в контексті історії України (матеріали конференції). – Черкаси: Ваш Дім, 2004. – Ч.1. – С. 14-25.
16. Мельниченко О. В. Розвиток музейної справи на Черкащині в 1950-1960-х рр. // Черкащина в контексті історії України (матеріали конференції). – Черкаси: Ваш Дім, 2004. – Ч.1. – С. 340-346.
17. Переписка із краєзнавчих питань за 1960-69 рр. // Неанотовані матеріали у фондах Уманського краєзнавчого музею.
18. Савчук О. Музеї народної архітектури та побуту і Українське товариство охорони пам'яток історії та культури на початку 70-х рр. ХХ ст. //Історія України: маловідомі імена, події, факти/ Зб. статей. – Вип.12. –К.: Рідний край, 2001. – С. 217 -221.
19. Сєрякова Н. Він стояв біля витоків (В.А. Стефанович) // УЗ. – 2002. – 21 серпня.
20. Слюсаренко О.А. Історія Уманського краєзнавчого музею (наукова робота). – Умань, 2000. – 17 с.
21. Стефанович В.А., Діденко О.П. Археологические памятники Уманщины. – Умань, 1968. – Т. 1-2. – 345 с.
22. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні багатовікових культурних традицій українського народу // Історичне краєзнавство і культура (матеріали конференції). – Київ - Харків: Рідний край, 1997. – с. 6-12.
23. Тронько П.Т. Українське краєзнавство в ХХ ст.(до 70-річчя Всеукраїнської спілки краєзнавців). –К.,2002. - 85 с.
24. Уманський краєзнавчий музей / Путівник по експозиції за ред. Діденко О.П., Заграничного П.О., Рідневої В.О. – Дніпропетровськ: Промінь, 1967. – 50 с.: іл.
25. Фонди Уманського краєзнавчого музею. – УКМ-НДФ-514. Стефанович В.А. Переписка за різні роки.
26. Фонди Уманського краєзнавчого музею. – УКМ-643. 4. Лист в Історичний музей від 01.03.1924 р. про організацію збору матеріалів по історії партії та революційного руху.
27. Храбан Г.Ю. Перетворимо краєзнавчий музей на справді краєзнавчий // Неанотовані матеріали у фондах Уманського краєзнавчого музею.

Барвінок О.В. Музейное дело на Уманщине в условиях либерализации общественной жизни (60-80-е гг. ХХ в.).

Показан ход музейного дела на Уманщине и развитие его ячейки – Уманского краеведческого музея, в период либерализации общественной жизни. Доказано, что, несмотря на идеологизированность и разнообразные трудности в тогдашних исторических реалиях, научно-исследовательская работа Уманского краеведческого музея была сосредоточена в основном на археологическом и этнографическом изучении истории региона. Дана характеристика периода создания филиалов музея, приведены некоторые количественные данные по фондовому наполнению, экспозиционной деятельности, сохранения памятников, формирования художественных коллекций, а также динамики посещаемости музея в определенный исторический период.

Ключевые слова: Уманщина, Уманский краеведческий музей, научно-исследовательская работа, археологические и этнографические материалы, краеведение, музейные коллекции, филиалы.

Barvinok O.V. Museum on Uman region in a liberalized public life (60-80's. XX century).

The course deals with museums to Uman district and development of cell - Uman museum, during the liberalization of public life. It is proved that in spite of various difficulties in